

суються від руки на афіші). Інші СЕ для слухачів можуть відповісти на запитання: чи варто відгукнутися на запрошення та відвідати запланований захід. У наших подальших розвідках ми плануємо розглянути інші види архівних документів, зокрема, програмки оперних вистав, концертів тощо.

1. Тупчієнко-Кадирова Л.Г. *Описання музичних та інших документів на основі інтегрованого формату описування* // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2009. – № 2.
2. Тупчієнко-Кадирова Л.Г. *Структурний аналіз інформаційної складової офіційних листів* // *Рукописна та книжкова спадщина України.* – К., 2010. – Вип. 14.
3. Тупчієнко-Кадирова Л.Г. *Структурний аналіз біографічних документів (на прикладі навчання Ю. С. Мейтуса)* // *Гуржійські історичні читання: Зб. наук. пр. – Черкаси, 2011.* – Вип. 4.
4. *Кіровоградський народний меморіальний музей ім. Ю. Мейтуса.* – Фонд Мейтуса Ю. С. (далі – КНМММ). – Док. № 161.
5. Мейтус Ю. *Список творів [Ксерокопія рукопису].* – *Особистий архів автора.*
6. *Національна опера України імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
7. КНМММ. – Док. № 165.
8. *Львівський Національний Академічний театр опери та балету ім. С. Крушельницької: репертуар на жовтень 2011 р. [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://kultura.lviv.ua>.
9. КНМММ. – Док. № 166.
10. КНМММ. – Док. № 168.
11. КНМММ. – Док. № 167.
12. КНМММ. – Док. № 163.
13. *Архимович Л., Мамчур И. Юлій Мейтус: очерк життя і творчості.* – М., 1983.

Tupchienko-Kadyrowa L.G. *The informational and searching potential of the opera presentations playbills (on the example of the archival creation heritage of Julij Meytus).* The opera presentations playbills' informational potential were analysed. Were defined the structural elements as the content and searching signs.

Key words: playbills of opera presentations, structural analysis of text, operas of Julij Meytus.

В. В. Жигло

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОШУКУ ТА ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ НІМЕЦЬКИХ ОКУПАЦІЙНИХ СТРУКТУР НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ (1942 – 1945 рр.)

У статті аналізується організація пошуку та зберігання архівними органами УРСР документів, які залишилися після діяльності німецьких окупаційних структур на території північно-східних областей України у роки Другої світової війни.
Ключові слова: архів, документ, німецькі окупаційні структури.

У державних архівах України знаходиться на зберіганні значна кількість документів, джерельна інформація яких висвітлює історію німецького окупаційного режиму у зоні військового управління (ЗВУ) вермахту. Під час німецької окупації 1941 – 1943 рр. до ЗВУ входили Харківська, Донецька, Луганська, Сумська та Чернігівська області УРСР. Джерельною базою дослідження історії північно-східної України в умовах окупації виступають, у першу чергу, діловодні документи німецьких військових структур та українських органів місцевого самоврядування. Метою статті є висвітлення історії пошуку, збору та концентрації цієї документації у центральних державних архівах УРСР протягом перших після окупаційних років. Тема статті обумовлена важливістю розробки джерельної бази з історії Другої світової війни,

що сприяє більш об'єктивному погляду на її перебіг. З метою найкращого опрацювання архівних документів з цієї проблематики доцільно визначити особливості їх пошуку, виявлення, відбору та подальшого зберігання.

Характеристика джерельної бази з історії окупації північно-східних областей УРСР міститься у дисертації В. Нестеренка [1]. У монографії А. Скоробогатова подається аналіз джерельної інформації архівних документів з історії окупації Харківщини [2]. Характеристика окремих комплексів документів з історії областей ЗВУ міститься у публікаціях, присвячених 60-ті річчю Перемоги, на сторінках журналу «Архіви України» [3; 4]. Авторами цих публікацій виступали вчені-архівісти України, працівники центральних, галузевих та обласних архівів. Перелік фондів державних архівів, які розкривають історію окупаційного режиму в Україні (так звані «окупаційні фонди»), зокрема й в областях ЗВУ, поданий у колективній роботі провідних архівістів України [5]. У цьому дослідженні головна увага приділяється характеристиці джерельної інформації документів окупаційних структур, які зберігаються в центральних та обласних архівах України. Проте, сам процес пошуку та зберігання цієї великої групи документів так і не став об'єктом спеціального вивчення. Внаслідок досить складного структурування цих документів у фондах державних архівів, подібне дослідження провести необхідно.

У 1940-х рр. державні архіви УРСР входили до структури НКВС УРСР. Збір діловодних документів, які залишились від установ, що існували на території ЗВУ у 1941 – 1943 рр., було покладено на Управління державними архівами (УДА) НКВС України та на місцеві державні архіви. Під час окупації України УДА було евакуйоване до м. Златоусту Челябінської області, куди повинні були переправлятися всі виявлені документи. Відразу після припинення наступу Вермахту на радянсько-німецькому фронті, взимку 1942 р., НКВС УРСР почав готуватися до збору документів, які залишилися на звільнених територіях. У лютому 1942 р. замісник народного комісара внутрішніх справ УРСР М. Ратушний підписав Циркуляр НКВС №1 «Про виявлення та концентрацію матеріалів Вітчизняної війни» [6, 1]. Ним усім керівникам управлінь НКВС в областях наказувалося відразу після визволення населених пунктів організувати збір документів окупаційного періоду. Для цього створювалися спеціальні виїзні комісії (опергрупи НКВС), до складу яких входили співробітники обласних та районних державних архівів. Вони організували збір документації німецьких військових комендатур, гестапо, управ та інших органів окупаційної влади, а також документи радянського підпільно-партизанського руху. Крім того, співробітники комісій повинні були відновити роботу обласних державних архівів та організувати транспортування виявлених документів до Златоусту [6, 2]. На місцях представники держархівів проводили огляд приміщень, у яких знаходилися окупаційні органи влади, а також приймали документи від населення, про збір яких було заздалегідь оголошено місцевою пресою [6, 21].

З діловодства УДА видно, що першою проблемою, яка постала перед комісіями НКВС, були відносини з керівництвом Червоної Армії, яке після визволення населених пунктів вилучало в оперативних цілях усю документацію окупаційних структур. Заступник керівника УДА НКВС УРСР П. Гудзенко, на якого був покладений контроль за організацію збору документації, у звіті до керівника УДА В. Шклярова скаржився, що «разом з передовими частинами РСЧА йдуть особливі відділи, які відразу забирають усе, що залишилось після німців, до нас майже нічого не доходить» [7, 21]. Так, на 27 лютого 1942 р. у кількох визволених містечках Воро-

шиловоградської області було виявлено усього кілька газет, листівок, солдатських листів [7, 15]. Документи були або знищені окупантами, або вилучені частинами РСЧА. На 4 травня 1942 р. до УДА були відіслані лише кілька виявлених інструкцій німецьких комендатур щодо боротьби з радянськими партизанами, листи та підшивки кількох газет [7, 21]. Для організації більш централізованого збору документів на визволених територіях та усунення конкуренції між органами внутрішніх справ та військовими, 29 березня 1942 р. Раднарком УРСР видав постанову № 723, згідно якої, на УДА НКВС офіційно був покладений обов'язок збирати документи стосовно війни [8, 114]. До них, у першу чергу, відносили акти обліку злочинів окупантів (1943 р. вони були передані до спеціальної Республіканської Надзвичайної комісії), документи окупаційних установ, кіно та фотозйомка, епістолярій, друковані видання тощо. Спираючись на цю постанову, НКВС вимагав від керівництва РСЧА передавати усю виявлену документацію до спеціальних комісій держархівів, які діяли в областях. Однак і після цього військові далеко не завжди віддавали йому виявлену документацію. Про це свідчать зокрема звернення наркому до командувачів фронтів (Воронезького, Північного та Степового) з проханням організувати збереження та передачу документів до НКВС на основі наказу № 723 Раднаркому УРСР. Лише у серпні-вересні 1943 р. командуючі фронтів почали видавати накази про передачу усіх знайдених документів, які не мали оперативного значення, до НКВС. 8 вересня вийшла відповідна постанова № 0264 командуючого Воронезького фронту, ще раніше 25 серпня 1943 р. – постанова № 00593 військової ради Степового фронту [9, 62-63]. Нарешті, лише 12 грудня 1943 р. вийшов наказ № 0447 Наркома оборони маршала О. Василевського «Про збір документальних матеріалів, залишених ворогом, а також документів державних архівів та радянських установ». Згідно цього наказу, всьому особовому складу заборонялося на свій розсуд знищувати будь-які документи. Керівники гарнізонів повинні були організувати збір документів та їх огляд. Ті документи, які не мали оперативного значення, відразу мали передаватися до місцевих архівних органів [10, 3]. Лише після цієї постанови УДА отримало змогу відносно вільно вилучати документи окупаційного періоду.

У згаданій вище постанові Раднаркому від 29 березня 1942 р., крім наказу здавати всі знайдені документи німецьких установ до НКВС, вказується на необхідність їх централізованого зберігання. Вони повинні були концентруватися у Центральному державному архіві Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР (ЦДАЖР УРСР, сьогодні ЦДАВО України), який мали створити у Києві відразу після його визволення [11, 4]. У ЦДАЖР УРСР об'єднувалися фонди 3-х архівів – Центрального державного архіву революції УРСР, Центрального державного історичного архіву та Центрального державного архіву праці та профспілкового руху [12, 45]. Планувалося, що центральний корпус ЦДАЖР УРСР буде знаходитися у Києві, а його філія – у Харкові. Тут же планувалося створити і головний відділ фондів Вітчизняної війни [11, 7]. Втім, організувати роботу з централізованого зберігання документів безпосередньо під час війни, а тим більше під час напружених 1942 – 1943 рр. було надзвичайно важко. Складно було також транспортувати усю виявлену документацію до Златоусту. Тому керівник УДА НКВС УРСР В. Шклярів наказав більшість справ зберігати у визволених обласних та районних архівах (за місцем їх виявлення) і тут же використовувати їх в «оперативно-чекістських цілях», насамперед щодо пошуку так званих «контр-

революційних елементів». До Златоусту передавали невелику частину найбільш важливих справ і лише тих, які були знайдені у кількох примірниках [7, 33]. Винятком були документальні свідчення про злочини нацистів на окупованих територіях. Вони повинні були відразу висилатися до Златоусту, на постійне зберігання у Центральному державному архіві НКВС [7, 192]. До опублікування цього наказу подібні документи, які планувалося засекретити, передавалися у різні організації, наприклад до Радінформбюро і оприлюднювалися в агітаційних цілях. Крім того, за наказом НКВС СРСР № 00962 від 6 травня 1942 р. («Про створення відділів фондів Вітчизняної війни») місцеві комісії НКВС СРСР в обов'язковому порядку брали на облік усі, захоплені у нацистів, друковані видання (в тому числі й художню літературу). З них три екземпляри передавалися до Відділу комплектування ДАФ СРСР для комплектування фондів Вітчизняної війни Центральних державних архівів СРСР [13, 28].

Виїзні комісії УДА НКВС почали працювати на місцях вже з кінця січня – на початку лютого 1942 р. Першою областю, на території якої почався збір документів, стала Ворошиловградська (січень 1942 р.), на початку лютого 1942 р. – Сталінська (Донецька) [16, 60-62]. Хоча виявлених матеріалів, як вже підкреслювалось, було небагато. Так, у звіті за 1-й квартал 1942 р. замісник керівника УДА П. Гудзенко писав про виявлення в основному німецьких газет, листівок, солдатських листів, радянських газет («Червона зірка», «Правда» тощо). Підшивки періодики направлялася до фондів відділу рукописів АН УРСР [14, 8]. Крім цих друкованих видань та листів, було виявлено кілька документів 563-го маршбатальйону та 168-го саперного батальйону Вермахту. Через те, що виявлених матеріалів було небагато, а контрнаступ радянських військ ненадійний, начальник УДА В. Шклярів наказав переправити ці матеріали до Златоусту [17, 68].

Нестабільна ситуація на фронтах не дозволила НКВС УРСР організувати постійний збір документів на визволеній території у 1942 р. Широкомасштабні роботи з їх виявлення почалися лише взимку 1943 р., коли намітився корінний перелом у війні. На початку січня 1943 р. НКВС УРСР створив постійну виїзну Оперативну групу для розслідування злочинів окупантів та укладання списків «контрреволюційних елементів», до яких вносили усіх, хто співпрацював з окупантами. У цю групу входили 2 представники УДА, які мали організувати збір документів на визволеній території [9, 1]. У січні 1943 р. група розпочала свою роботу в райцентрі Мелове Ворошиловградської області.

Як і раніше, співробітники УДА першочергово повинні були звернути увагу на виявлення документів окупаційних структур (комендатур, гестапо, тощо) та органів «місцевого самоуправління», тобто міських та районних управ. Документація оперативного значення, у першу чергу списки службовців управ, відразу передавалися до НКВС, на основі яких заарештовували тих колабораціоністів, які не встигли втекти. Одночасно зі збором документів, виїзна комісія УДА при опергрупі НКВС УРСР відновлювала роботу місцевих районних архівів (спочатку у Меловому, а потім, слідом за наступачою Червоною Армією, у Старобельську, Чугуєві, Харкові) [9, 1-5]. Головною проблемою, яка постала перед комісією УДА УРСР у процесі відновлення роботи районних, а згодом і обласних архівів, була нестача кадрів. Частина співробітників державних архівів евакуювалася на схід ще у 1941 р., решта – загинула під час окупації. Для вирішення кадрової проблеми у визволеній області з Златоусту командировали співробітників УДА. Саме за їх рахунок фактично були укомплектовані штати районних і обласних архівів у 1943 р. Враховуючи

стратегічну важливість зібрання документальних свідоцтв німецької окупації України, НКВС УРСР наказом № 006 від 12 серпня 1943 р. «Про зібрання документальних матеріалів Великої Вітчизняної війни в районах УРСР визволених від німецько-фашистських завоювальників» підпорядковує обласні та районні державні архіви місцевим управлінням НКВС УРСР [9, 30]. Так була здійснена спроба перенести управління архівною справою з далекого Златоусту на місця.

Документи, які не мали особливого оперативного значення, як правило, залишали у відновлених архівах. Після від'їзду опергрупи НКВС та УДА далі на захід, за наступаючою РСЧА, місцеві архіви мали самостійно організувати подальший пошук та архівацію документів. Крім нестачі кваліфікованих кадрів, перед опергрупами НКВС, а згодом й обласних архівів, постали й інші труднощі. Першою з них була майже повна відсутність паперу, без якого організація діловодства та облік виявлених документів був неможливий. У перші місяці після визволення з цією метою використовували увесь чистий папір, в першу чергу численні німецькі пропагандистські плакати та листівки. Іншою проблемою, яка гальмувала роботу, була нестача транспортних засобів. Тому керівництво УДА в УРСР було змушене залишати на місцях частину важливої документації, яка під час контрнаступу Вермахту знову потрапила до рук німців. Так, у Харкові, під час першого визволення міста (з 16 лютого до 15 березня 1943 р.) змогли зібрати досить суттєву кількість документів окупаційних установ. Однак під час відступу опергрупа НКВС УРСР спромоглася забрати лише те, що її співробітники могли унести буквально на собі. Крім того, постійна конкуренція з військовими, які продовжували на свій розсуд забирати в оперативних цілях багато документів, та нестача матеріальних коштів також ускладнювали роботу.

Незважаючи на це, за 1943 р. у Ворошиловградській та Харківській областях було вилучено та взято на облік близько тони документів, частина яких була направлена на розробку у Златоуст, а частина розроблялася безпосередньо на місцях, у районних та обласних архівах [9, 9]. З 28 січня до 1 листопада 1943 р. у Харківській області було взято на архівний облік 1270 од. зб. (134 фонди), Ворошиловградській – 211 (98 фондів), Сумській – 2050 (54 фонди), Сталінській – 20 фондів (кількість одиниць зберігання не вказується) і Чернігівській – 58 фондів (кількість одиниць зберігання також не вказується) [9, 51]. Крім того, була зібрана певна кількість друкованої продукції. У м. Чернігові збір та впорядкування документів центральних установ (міської та земельної управ) фактично закінчився вже у грудні 1943 – січні 1944 рр. На початок 1944 р. у обласному архіві була сконцентрована документація 38 установ, які існували у місті під час окупації (2575 од. зб.). У філіях Чернігівського архіву, в Ніжині та Прилуках були впорядковані 4600 од. зб. (66 фондів) [15, 29]. На початок 1944 р. у Харкові й області були сконцентровані близько 5443 од. зб. (99 фондів), в оперативно-чекістських цілях використано 122 од. зб., взято на облік 11451 особа «контрреволюційного елементу» [16, 49-50]. До середини 1944 р. ця цифра була доведена до 15341 особа [17, 18]. Ці списки в обласних архівах, як правило, не концентрувалися, а направлялися керівнику управління НКВС в області, а також керівнику УДА в УРСР. У Ворошиловградській області, за неповними даними, на вересень 1944 р. було сконцентровано вже близько 340 фондів (3289 од. зб.), не рахуючи окупаційної преси. Взято на облік 764 особи «контрреволюційного елементу» [18, 3-12].

Більшість виявлених документів залишилася в областях та перевірялися місцевими управліннями

НКВС. До центру надсилали, як правило документи, що мали оперативне значення: списки зрадників, свідоцтва злочинів, підшивки періодики. Все інше – документація міських та районних управ, організацій та установ, через своє місцеве значення – залишалася в обласних архівах. До Центрального державного архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва, який до 1945 р. працював у Києві, направлялося діловодство лише тих структур, які мали всеукраїнське значення. Наприклад, з Рівно до ЦДАЖР УРСР були відправлені документи Рейхскомісаріату України. З колишніх областей ЗВУ у ЦДАЖР УРСР поступило небагато справ – документи окремих військових частин, підрозділів СС тощо.

Крім ЦДАЖР УРСР, концентрація документів часів окупації проводилася і в інших архівних установах республіки, зокрема у Центральному державному архіві фоно-фото документів УРСР НКВС. Роботою з виявлення документів у колишніх областях ЗВУ займався також Центральный державний історичний архів НКВС. У Харкові, наприклад, ним були виявлені 1200 од. зб. (здебільшого, районних управ), які були впорядковані у 5 фондах [19, 3]. Незрозуміло, щоправда, на яких підставах пошуком документів воєнних часів займався історичний архів, де концентрувалася документація датована дореволюційним періодом. Пізніше, усі виявлені в Харкові документи були передані в обласний архів.

Таким чином, організації виявлення та збору документів окупаційного періоду в УРСР присвячувалася значна увага радянських архівних органів та спецслужб. Цим займався особисто архівний відділ НКВС УРСР. Розробка «окупаційних» документів проводилася, насамперед, в «оперативно-чекістських» цілях, з метою розшуку осіб, які у будь-якій формі співпрацювали з окупаційним режимом. Комісії УДА розпочали збір документації взимку 1942 р. Незважаючи на численні труднощі, комісії фактично закінчили збір документів до 1944 р. Більшість документів після окупації областей ЗВУ залишилась у місцевих архівах, на відміну від документів інших адміністративних утворень окупованої України (у першу чергу Рейхскомісаріату Україна), що, як правило, передавалися у ЦДАЖР УРСР. Політичне керівництво п'ятьма північно-східними областями УРСР було покладено на окремі військові комендатури. Діловодні документи військових комендатур мали суто місцеве значення, отже їх вирішили зберігати у місцевих (обласних) архівах, а не пересилати у ЦДАЖР УРСР. У цьому полягає головна особливість архівного зберігання документів окупаційних установ ЗВУ. Попри всі спроби окупантів усіляко приховати та знищити документальні свідоцтва їх злочинів, у державних архівах все ж була сконцентрована значна кількість справ, які відносно повно відображають особливості окупаційного режиму у ЗВУ.

1. *Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941 – 1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005.*
2. *Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941 – 1943 рр.). – Х., 2004.*
3. *Власенко Л. Документи про підпілля та партизанський рух на Сумщині під час II світової війни (1941 – 1943 рр.) // Архіви України. – 2005. – № 1/3.*
4. *Старовойт М., Родзевич В. Питання діяльності органів влади та життя населення окупованих територій у документах Державного архіву Луганської області // Архіви України. – 2005 – № 1/3.*
5. *Архіви окупації, 1941 – 1944 рр. / Упор. Н. Маковська. – К., 2006.*
6. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ). – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2336.*

7. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2355.
8. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2381.
9. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2424.
10. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2563.
11. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2427.
12. *Архівні установи України: Довідник. – Т. 1 / Редкол.: Г. Боряк та ін. – К., 2005.*
13. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2562.
14. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2356.
15. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2468.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2481.
17. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2587.
18. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр.2603.
19. ЦДАВОУ. – Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 2455.

Zhiglo W.W. The organization of searching and saving the documents of the German occupation structures on the territory of the North-East Ukraine (1942 – 1945). In the article is analyzed the organization of searching and saving the documents left after the activity of the German occupation structures in the North-eastern regions of Ukraine during the Second World War by the Ukrainian archival organs.
Key words: archive, document, the German occupation structures.

М. Г. Мильніков

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО ІСТОРІЮ ВИВЧЕННЯ ЗЕМЛІ

У статті розкриті концептуальні основи розвитку наукової думки про історію вивчення Землі.

Ключові слова: гармонійний розвиток, екологічна рівновага, самопідтримуючий розвиток, стабілізація.

Систему розвитку поглядів на розуміння явищ і процесів, що супроводжують вивчення Землі, можна звести до таких положень. По-перше, необхідність вивчення Землі виникає з економічних, виробничих потреб суспільства. По-друге, історію вивчення Землі можна уявити ланками нерозривного ланцюга методичних підходів взаємодії природи та суспільства, співвідношення і зв'язків природного й суспільного, які змінювалися, уточнювалися, паралельно до змін суспільних явищ у країні і світі, з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу. По-третє, еволюція наукової думки про вивчення Землі тісно пов'язана з зміною уявлень про Землю, розуміння процесів, виведення закономірностей, що з плином часу відбуваються на Землі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. По-четверте, з'ясування законів розвитку природи та суспільства, щоб визначити їх вплив на людину. По-п'яте, протягом різних історичних періодів вивчення Землі використовувалися: анкетні статистичні дані про землю, теоретичні напрацювання про вивчення Землі, їхня еволюція, яка постійно змінюється і вдосконалюється, досягнення суміжних галузей науки і техніки, можливості аеро- і космічної фотозйомки, сучасної комп'ютерної техніки ДЗЗ. По-шосте, стабілізація і гармонізація, динамічна рівновага суспільства в природному середовищі досягається спеціальними засобами та методами, які дістали назву механізмів природоохоронної, діяльності і природокористування. Найвідомішими стали такі: біотична регулювання навколишнього середовища, екологічно-господарський баланс територій, кадастровий, моніторинговий, законодавчий і нормативно-правовий, економічний, адміністративний, інформаційно-контрольний, науково-освітній, громадський.

Як зазначав В. Швирьов, формування вихідного концептуального апарату науки є умовою і передумовою подальшого його розвитку і удосконалення в процесі відтворення реальності як складного і цілісного утворення, що являє собою універсальну закономірність роз-

витку теоретичного знання в тих науках, що мають своїм завданням відтворення предмета як конкретної цілісності, хоча в різних науках цей процес реалізується в різних формах. Однак, не дивлячись на ці відмінності, можна виділити деякі загальні риси, а саме відправні теоретичні конструкції, в яких виражається зв'язок вихідних абстракцій і на основі яких здійснюється все подальше дослідження, процес розгортання теоретичної системи, що носить змістовно-конструктивний характер і передбачає знаходження проміжних ланок, що дозволяють асимілювати емпірично дану конкретність в теоретичній системі, що є відправною від початкової конструкції [1, 57].

З'ясування еволюції вивчення Землі цікавило людство в різний час та і до нині привертають увагу вчених різних наук – філософів, істориків науки, природознавців, техніків та ін. Розуміння явищ і процесів, що супроводжують вивчення Землі, розглядається вченими в розрізі становлення науки, надаючи пріоритетне значення методу дослідження. Спираючись на думку філософа М. Вахтоміна, можна відзначити, що протягом всієї історії люди намагалися проникнути в потаємні підвалини природи. Це домагання почалося від використання вогню і до проникнення в космос, отримало своє відображення в матеріальній, духовній культурі людства. Люди значно частіше вивчали природу, ніж задумувались над питанням, можливості пізнання природи і як воно здійснюється. І в цьому відношенні можна зробити висновок: спочатку люди вивчали природу і значно пізніше зацікавились характером тих закономірностей, яким підкорюється процес пізнання [2, 24].

Продовжуючи цю думку, біолог К.-Ф. Рульє відзначив: «Усе, що дійсно існує має історію, яка показуючи ускладнення і наростання явищ – є єдиним і невичерпним джерелом для вивчення існуючого» [3, 25], розглядаючи процес пізнання, в зв'язку з причинною залежністю від зовнішніх умов, від історичного розвитку Землі. Наука – це думка, а історія науки – це рух думки. Будь-яка наука як форма суспільної свідомості проходить складний шлях розвитку від описового етапу (збір, накопичення і класифікація даних про об'єкти дослідження) – до етапу теоретичного і методологічного осмислення. Розвиток науки тісно пов'язаний із запитом практичної діяльності людства, що не залишаються постійними в різні епохи.

Значна частина науковців, співставляючи просторовий (емпіричний) та теоретичний підходи вивчення Землі, відзначала прогресивну роль теоретичного пізнання. На цьому наголошував М. Фрадкін: «Теоретичні відкриття, що призводять до пізнання суті явищ мають своїми об'єктами природні закономірності та їх взаємозв'язки. Вони є якісним стрибком в процесі пізнання природи, теоретичні відкриття здійснюються після відповідної підготовчої стадії, протягом якої поступово накопичується передумова і окремі елементи для майбутнього стрімкого переходу від незнання до знання або від неповного знання до більш повного. В подальшому за стадією реалізації скачка, приходять стадія подальшого поступального руху наукового пізнання, в процесі якого відкриття завершується» [4, 6].

Науки, як вказує Б. Грушин, що розвинулись у формі теорії, являли собою таке дослідження об'єкта, яке відносилось тільки до одного (практично завжди безпосередньо даного) його стану, що передбачало відхилення від історичних фактів і відношень в житті певного об'єкту. Доводячи до того, що вичленення шляхом аналізу об'єкта різних «закономірностей» та «істин» повністю виключали підхід до розкриття закономірності розвитку об'єкту [5, 14]. У зв'язку з цим, М. Страхов відмічає, що в історії науки кожна дисципліна, яка має справу